

MAETERLINCK, DIVULGADOR CIENTÍFIC

UN COMENTARI A LA SEUA OBRA NATURALISTA

Rebeca Romero Escrivá

Maurice Maeterlinck (1862-1949) no és un escriptor popular. Alguns autors deliciosos, bé perquè les seues obres no han estat ben difoses, bé perquè, a pesar de ser-ho, el temps els ha apartat de la consciència col·lectiva, solen caure en l'oblit. Actualment, només a Catalunya es dediquen estudis a Maeterlinck que el mantenen fresc encara en la nostra memòria, amb alguna traducció precedida d'un pròleg. No és estrany, si recordem que la primera representació a Espanya del teatre de Maeterlinck (*La intrusa*) es va portar a terme a Sitges, en la versió catalana de Pompeu Fabra, i que la primera traducció de Maeterlinck a Espanya va aparèixer a *L'Avenç*, elogiada per Joan Maragall al *Diari de Barcelona* (12 de setembre de 1893).

Hi ha una labor paral·lela a la seua trajectòria literària com a poeta i dramaturg, no menys important

«LES EXPLICACIONS QUE DÓNA DE L'ANATOMIA DELS INSECTES I DE LA SEUA MANERA D'ORGANITZAR LA VIDA SÓN GAIREBÉ UN PRETEXT PER DISSERTAR SOBRE LA NATURALESA HUMANA»

que curiosa en la línia de l'escriptor com a prosista. Em referesc al Maeterlinck naturalista aficionat a l'entomologia, al Maeterlinck que va ser durant vint anys apicultor; al Maeterlinck mirmecòleg, al que va estudiar el que van dir els més savis apidòlegs, al Maeterlinck darrer que va escriure el seu "tríptic dels insectes socials" –com l'autor solia dir–, *La vida de les abelles*, *La vida dels tèrmit*s, *La vida de les formigues* i també *La intel·ligència de les flors*, fonamentades totes elles en nombrosos estudis i (el que és encara més important) que tracten sobre les seues pròpies experiències.

Tanmateix, les vides de les abelles, dels tèrmits i de les formigues no aspiren a convertir-se en diversos articles científics, ni en una recopilació d'observa-

Retrat de Maurice Maeterlinck de J. E. Blanche, 1934. Museu de Belles Arts, Rouen.

cions o estudis inèdits, com el mateix Maeterlinck assenyalava: “La meua part es limitarà a representar els fets de la forma més exacta, encara que un poc més animada, a barrejar-los amb algunes reflexions més extenses i més lliures, a agrupar-los d’una manera més harmoniosa del que pot fer-se en una guia, un manual pràctic o en una monografia científica”. Només vol conversar, entre altres moltes coses, sobre el rusc i “els rossos ocellets de Ronsard, com es parla d’un objecte conegut i amat, a aquells que no el coneixen”. Més encara, les explicacions que hi dóna de l’anatomia dels insectes i de la seua manera d’organitzar la vida són gairebé un pretext per dissertar sobre la naturalesa humana, per a aconseguir una comparació entre la vida de l’insecte i la de l’home i extraure’n més conclusions d’aquest que d’aquell. Per això els conceptes d’intel·ligència i antropomorfisme són claus en l’obra científica de Maeterlinck.

■ LA INTEL·LIGÈNCIA COMA ‘ANIMA MUNDI’

Maeterlinck sosté que el concepte d’intel·ligència no és només propi de l’èsser humà, sinó que també és present en els insectes socials i fins i tot en les plantes. Aplicant el concepte d’intel·ligència al regne animal, canviarà la seua accepció. L’autor en farà ús com l’habilitat o aptitud per manejar situacions concretes a partir de l’experiència sensorial. En altres paraules, la intel·ligència en Maeterlinck serà la suma d’habilitats específiques que es manifesten davant certes situacions o, el que és el mateix, la capacitat d’adquirir coneixement per utilitzar-lo en situacions noves. En *La intel·ligència de les flors*, Maeterlinck explicarà la intel·ligència de les plantes com la rebel·lió contra el seu destí, és a dir, contra la seua condemna a la immobilitat des que naixen fins que moren. Aquesta rebel·lió es materialitzarà en la pròpia estructura de la planta, i anirà més enllà, fins als complexos sistemes de fecundació floral (la funció dels estams i del pistil, la seducció dels perfums, l’elaboració del nèctar, etc.) i la mateixa adaptació de la planta al seu entorn. Un dels molts “dramas muts” de la planta que Maeterlinck explica en la seua obra, segons les gestes que conta Brandis en *Über Leben und Polarität*, i que representa per a Maeterlinck un acte d’intel·ligència de la planta, fa referència a una arrel que troba al seu pas

la sola d’una bota que impedia el seu camí. La planta, per tal d’esquivar-la, es va bifurcar en arrels menudes i cadascuna d’elles va penetrar per un punt de la costura com un bri de fil; una vegada esquivat l’obstacle, l’arrel es va reintegrar i va continuar el seu avanç. En paraules de Maeterlinck, la planta “tendeix tota sencera a un mateix fi: escapar per l’aire de la fatalitat de sota; fugir, crebantar la feixuga i ombrívola llei, alliberar-se, trencar l’estreta esfera, inventar o invocar ales, evadir-se al més lluny possible, vèncer l’espai en què el destí la tanca, acostar-se a un altre regne, penetrar en un món movedís i animat”.

A propòsit d’aquest passatge, Alfonso Reyes, el polígraf mexicà, afirmà en *El concepto de la asignatura: comentarios heterodoxos*: “Un dia descobrirem que la metamorfosi no és un somni d’Ovidi: tots coneixem els pudors de la sensitiva; tots sabem que la flor és sensible a la llum, la qual cosa es nota més en els casos d’exacer-

bació, en les plantes que han crescut en l’obscuritat o la penombra. Aleshores, la planta s’esforça, gira per aprofitar el *maximum* de llum i obre –vertaderes pupil·les– aquells òrgans diminuts que els naturalistes anomenen *ocelli* (ullets), i que corresponen al cristal·lí de l’ull animal. I si la planta veu, és possible que tinga les seues opinions formades sobre el món. La funció de la vista –oh, Berkeley!– per alguna cosa va ser sempre un símbol per a estudiar la teoria del coneixement. I també és possible que arribem a descobrir cate-

ries de dignitat en les plantes”. Com podem observar, el terme d’intel·ligència original difereix del que han obtingut Maeterlinck i el seu glossador Alfonso Reyes. Per a Maeterlinck fer “obra d’intel·ligència” és perseguir un fi de felicitat, de perfecció, de victòria sobre el que anomenem “el mal, la mort, les tenebres, el no-res”. El que pretén Maeterlinck és afirmar que els secrets de la vida de les abelles, dels tèrmits i de les formigues o de les flors, entre d’altres, estan relacionats amb “l’esperit que anima totes les coses o que se’n desprèn, que no és altra cosa que l’essència que anima el nostre cos; és una intel·ligència esparsa, una *anima mundi*”. Per tant, aquest misticisme propi de l’autor posa en qüestió si la natura, la intel·ligència o l’instint no són la mateixa cosa. Tal vegada aquesta siga l’única cosa que hom pot criticar a Maeterlinck des del punt de vista científic, però mai no hem d’oblidar que Maeterlinck era, en primer lloc, un

poeta. A més, la seua manera de raonar admetent allò evident per després qüestionar-ho té l'avantatge de deixar obert el tema per a no resultar categòric.

■ L'ANTROPOMORFISME EN L'OBRA DE MAETERLINCK

Maeterlinck té una manera peculiar de divulgar ciència. Quan dota l'insecte d'una intel·ligència natural, incorre en el segon concepte: l'antropomorfisme, entès com l'atribució de qualitats humanes a allò que no ho és. L'antropomorfisme en Maeterlinck és, en un sentit específic, la representació de les qualitats humanes en una imatge animal o vegetal, que experimenta les seues pròpies emocions, com l'altruisme, la noblesa o la caritat amb què Maeterlinck caracteritza, per exemple, les

formigues: “Les formigues són, indiscutiblement, els éssers més nobles, més animosos, més caritatius, més abnegats, més altruistes que existeixen en el món. No hi ha en això cap mèrit, com no el tenim nosaltres quan ens considerem, amb justícia, els fenòmens més intel·ligents que s'agiten sobre el nostre planeta. Som deutors d'aquesta preeminència solament a un òrgan monstruosament desenvolupat, del qual ens ha proveït la Natura, de la mateixa manera que les formigues posseeixen les qualitats enumerades gràcies a un òrgan d'una altra classe, del qual les ha dotades la Natura per un caprici, un experiment o una idea estranya”. Tanmateix, Maeterlinck no vol donar a entendre, com es pot deduir, que considera l'ésser humà com un déu omnipotent i omnipresent respecte de la resta d'éssers vius (com Déu ho seria sobre els humans). Tot al contrari, Maeterlinck fa ús d'aquest sistema per poder parlar dels costums dels insectes i les plantes d'igual a igual com ho fariem respecte d'una població humana. Entén que per parlar d'insectes i plantes cal emprar un llenguatge metafòric, és a dir, traslladar el regne animal a l'humà,

«LES FORMIGUES SÓN, INDISCUTIBLEMENT, ELS ÉSSERS MÉS NOBLES, MÉS ANIMOSOS, MÉS CARITATIUS, MÉS ABNEGATS, MÉS ALTRUISTES QUE EXISTEIXEN EN EL MÓN»

ja que només podem comprendre'l des d'un punt de vista humà. Aquesta característica és pròpia de la filosofia (no oblidem que Maeterlinck abans que divulgador científic és assagista), on utilitza conceptes i llenguatges antropomòrfics per no incórrer en abstraccions (no es pot pensar en cap cosa fora de la dimensió humana, es tracte d'un déu, d'un insecte o d'una planta).

■ LA RIVALITAT MAETERLINCK-GIDE

L'antropomorfisme serà per a l'autor el vincle que ajudarà a establir un parangó entre l'home i l'insecte, l'eina que permetrà extraure autèntics exemples de virtut dels insectes o les plantes per a l'home. André Gide criticarà les obres de divulgació científica de Maeterlinck per no comprendre naturalment els fenòmens i extraure lliçons morals de la natura, és a dir, que faça de la natura un exercici poètic i intente atribuir-li unes normes morals: “Un naturalista –dirà Gide– no és tant el qui s'ocupa de la natura com aquell per a qui les

© E.O. Hoppié

© Dover Street Studios

© L.Levy

D'esquerra a dreta, Maeterlinck en la fotografia que apareix en l'edició espanyola de *La vida de les abelles* (1913). Retrat fotogràfic obra d'E. O. Hoppié. A la dreta, amb la seua dona. I, la darrera, l'antiga abadia benedictina de Saint Wandrille (vora Sena), on passava l'estiu. En un dels seus murs hi ha una inscripció que Gerard Harry considera el lema de l'escriptor:
 O beata solitudo!
 O sola beatitudo!

coses són naturals o, si es prefereix, que comprèn *naturalment* els fenòmens [...]. Per què veure la *virtut* en allò que, sense aquesta virtut, no existiria? Veig en la natura l'escola de la intel·ligència (de l'adaptació); em negue a veure-hi una escola de virtut [...]. Per què no admetre que la planta coneix també la *voluptuositat*? Em sobta molt menys que creure en la seua *intel·ligència*". Gide pensarà que el sistema de Maeterlinck és una "fabulació patètica a l'ús del lector que no sent Déu o la Natura sinó mitjançant l'home".

Tanmateix, davant aquestes acusacions, seria molt probable que Maeterlinck s'esforcés a contestar amb el pasatge següent, que escriu a propòsit del complicat procés de cultiu que realitzen les formigues boletaires (semblant les espores, masegant, triturant, amuntegant i fertilitzant amb els seus excrements, substàncies farinoses i grans de mandioca que activen la fermentació) perquè donen fruit els seus horts: "Però, per què, tractant-se d'insectes, no ha de ser cosa d'invent, d'experiment, d'intel·ligència, de reflexió i d'enteniment? La veritat és que ens costa treball reconèixer que hi haja en el món altres éssers que tinguen, per la seua intel·ligència, o per les seues qualitats morals, el mateix dret que nosaltres a una certa importància espiritual, a no sabem quina missió excepcional en l'Univers, a no sabem quina immortalitat, quines

indeterminades i grans esperances. La possibilitat que compartesquen amb nosaltres un privilegi que tenim per únic, crebanta les nostres mil·lenàries il·lusions, ens humilia, ens acovardeix. Les veiem nàixer, viure, realitzar les seues humils obligacions i desaparèixer centenars de milers de milions, sense deixar petjada, sense que res ni ningú ho note, sense que hi hagen tingut mai cap altra finalitat que la mort. No volem pensar que el mateix ens ha de passar a nosaltres. Ens agradaria més que tot fóra estúpid, instintiu, automàtic, irresponsable. Algun dia aprendrem, com ja ho ha fet tot el que coexisteix amb nosaltres, a conformar-nos amb viure".

«GIDE PENSARÀ QUE EL SISTEMA DE MAETERLINCK ÉS UNA "FABULACIÓ PATÈTICA A L'ÚS DEL LECTOR QUE NO SENT DÉU O LA NATURA SINÓ MITJANÇANT L'HOME"»

En la mesura que Maeterlinck trau lliçons de moralitat per a l'home en relació amb el regne animal i vegetal, fa un pas de la mera descripció a l'exhortació, de la descripció natural a la prescripció o obligació de complir o satisfer unes exigències ètiques. En canvi, Gide sí que traça una línia entre allò natural i allò moral; per això, Maeterlinck es presenta davant Gide com un profeta de certa moralitat. Gide preferiria que no s'emeteren judicis de valor respecte de fets naturals, en coherència amb la proposició nietzschiana de "la veritat i la mentida en sentit extramoral". Tanmateix, Gide no desacredita l'obra de Maeterlinck, ja que, representant el que s'ha dit, Maeterlinck mai no es va proposar de crear una

obra de divulgació científica en sentit estricte, és a dir, no es va proposar d'escriure una monografia respecte de l'insecte, ni un tractat de botànica respecte de la flor. Maeterlinck sabia que ell era dramaturg i poeta, i no científic, però el seu amor per la natura el va induir a escriure les seues observacions per compartir-les amb el lector comú. Per tant, l'afirmació de l'autor de *L'immoralista* –que llibres de l'estil de *La intel·ligència de les flors* han estat escrits per a “ignorants poètics” i per als “savis que ignoren la literatura”– és infundada i injusta.

■ UN INDIVIDU ÚNIC

L'autor de *Pelléas i Mélisande*, lligat a la controvèrsia entre l'instint i la intel·ligència, acudeix a una analogia de l'insecte amb l'ésser humà per explicar com és possible que l'insecte s'assabente des que naix de quin és el paper que ha d'acomplir, és a dir, en virtut de què es transmet aquesta memòria única i permanent, que ha permès que evolucione i sobrevisca. Amb aquesta perspectiva, Maeterlinck proposa considerar les abelles, les formigues o els tèrmits en conjunt, com un únic individu. El rusc, el termiter i el formiguer, en si, serien un individu únic, un únic ésser viu. En virtut d'aquesta immortalitat col·lectiva, Maeterlinck afirma: “La mort de centenars i de milers de tèrmits, als quals succeeixen immediatament uns altres, no afecta l'ésser únic, de la mateixa manera que la fi de milers de cèl·lules en el nostre cos, que d'altres reemplacen a l'instant, no altera la vida del nostre jo. Des de fa milers d'anys, com un home que no mor mai, és sempre el mateix tèrmit qui continua vivint; per consegüent, cap de les experiències d'aquest tèrmit es pot perdre, ja que no hi ha interrupció en la seua existència, ni mai no experimenta divisió o desaparició de records, sinó que subsisteix una memòria única que no ha deixat de funcionar i de centralitzar totes les adquisicions de l'ànima col·lectiva”.

■ L'AVENÇ DEL CONEIXEMENT CIENTÍFIC

On més evident es fa la idea de Maeterlinck que no podem conèixer-ho tot (estoïcisme), sinó que és difícil assolir el coneixement de la realitat en si mateixa, fora

de la percepció humana (escepticisme), és en la seua obra sobre l'univers *La meravella de l'infinit*. Ací, Maeterlinck dubta d'allò que generalment és acceptat com a veritat, des del punt de vista del vincle que pot establir-se d'aquesta negació amb l'epistemologia, és a dir, sobre l'àmbit i la validesa del coneixement humà, en aquest sentit: “No ens fem il·lusions: malgrat la fermentació i l'aparell prestigiós de la nostra ciència, estem encara molt lluny, a milers d'anys llum, del grans secrets de l'univers i la vida”. Maeterlinck es meravellarà dels avenços que ha fet la ciència en poc temps, tanmateix admetrà la incapacitat de l'ésser humà per conèixer o abastar la immensitat de l'univers: “L'assumpte sobrepasa la nostra raó. Tot el que hem enumerat i acumulat en els cels de tots els móns visibles, i darrere ells, tots els que la imaginació pot multiplicar, ens adonem que no forma més que un punt en l'espai i que cal repetir l'operació sobre tants punts com pot concebre el nostre dèbil cervell”.

Aquesta afirmació la concreta Maeterlinck il·lustrant el lector amb exemples suposats: “Sense penetrar directament en l'infinit pròpiament dit, comencem per les dimensions dels estels i veiem de seguida que el Sol, el formidable sobirà del nostre sistema planetari, que des de fa bilions d'anys perd diàriament en energia radiant 360.000 milions de tones de la seua massa, és ben poca cosa comparat amb algun dels gegants del firmament; si suposem el

roig Antares col·locat en lloc del Sol, el radi d'aquell colós sobrepassaria en cent milions de quilòmetres l'òrbita de Mart; comparat amb la inversemblant Betelgeuse, que el contindria 28 milions de vegades, o amb l'estel Mira de la constel·lació de la Balena, el diàmetre del qual té 200 milions de quilòmetres, el nostre astre rei gairebé s'assemblaria a una perla o una llavor de cànem sobre la monstruosa carabassa”.

■ L'ESCOLA FRANCESA DEL SEGLE XIX

El pensament de Maeterlinck, el seu discurs conscient, va ser comú a la seua època i es troba en altres autors. Els corrents o tendències no són solitàries. L'escola francesa del segle XIX es caracteritza per aquesta inclinació a l'antropomorfisme. Jules Michelet, encara que era historiador, també va escriure obres naturalistes. Recordem *Vida dels insectes*, en

«MAETERLINCK SABIA QUE ELL
ERA DRAMATURG I POETA,
I NO CIENTÍFIC, PERÒ EL SEU
AMOR PER LA NATURA
EL VA INDUIR A ESCRIURE
LES SEUES OBSERVACIONS
PER COMPARTIR-LES
AMB EL LECTOR COMÚ»

què es descriu l'instint animal com una intel·ligència semblant a la nostra; *L'au*, en què l'animal està dotat d'ànima, és una persona, un jo; *La muntanya*, en què el nucli de la terra s'identifica amb un cor; o *El mar*, en què els oceans seran descrits com un únic individu, com el principal protagonista o Titan de la seua obra. “El naturalisme de Michelet –com dirà Paul Bénichou– no ha posat l'home sota la dependència de l'instint, sinó per a suposar l'animal, i fins i tot el mineral, intel·ligents: com fer-nos, en cas contrari, combregar amb ells? Aquesta humanització de l'univers, que adopta necessàriament la forma d'un finalisme d'aspecte providencial, fa pensar en Bernardin de Saint-Pierre, amb la força d'imaginació i inspiració de Michelet en més, i en menys l'afirmació clara d'un Déu personal, sense el qual tota la providència deixa de ser intel·ligible”. Per això, a Michelet se l'ha acusat de professar una mena de panteisme, en què la natura i el déu o, en paraules del mateix Michelet, “la Providència maternal de la Natura”, són la mateixa cosa. Tanmateix, com bé assenyala Bénichou, aquest panteisme s'invalida, ja que Michelet recorre a les causes finals. El que practica és, igual com Maeterlinck, un antropomorfisme universal, un intent de concebre l'univers sencer sobre el model de l'home.

Autodidacte, al contrari que Michelet i Maeterlinck, Jean Henri Fabre, junt amb Camille Flammarion (conegut pel seu talent per a divulgar l'astronomia), va dedicar la seua vida a l'estudi de la ciència, en aquest cas de l'entomologia. Fabre fonamentà totes les seues investigacions en l'observació directa dels insectes en el seu medi natural. En els treballs de Fabre es posen de manifest, de nou, les relacions entre la ment humana i la dels insectes, que, com veiem, és la característica comuna que comparteix l'escola del XIX, la qual cosa significa que Maeterlinck i Michelet no establien una intel·ligència en l'insecte pel seu estil líric i la seua herència literària i humanista. L'admiració de Maeterlinck per l'obra de Fabre, *Souvenirs entomologiques*, es troba a l'assaig de Maeterlinck “L'Homer dels insectes”: “Prenem el cas d'un d'aquells copiosos volums [...], obrim el llibre sense destret ni entusiasme, i heus ací que immediatament, d'entre les fulles obertes, s'eleva i es desenvolupa, sense intermissió, titubeig ni desmai, fins a la fi de les 4.000 pàgines, el més extraordinari espectacle

A l'esquerra, “l'abella paleta (*Chalicodoma*) preparant el seu morter en un camí fressat” (cita de Fabre). A la dreta, “durant les fortes calors estivals, els assedegats, especialment formigues, acudeixen a les tavernes de la cigala” (cita de Fabre).

**«MAETERLINCK I L'ESCOLA
DEL XIX HAN IDENTIFICAT
LA NATURA AMB LA VIDA,
I LA VIDA AMB UNA FINALITAT
VOLUNTÀRIA; HAN IMAGINAT
UNA INTEL·LIGÈNCIA
UNIVERSAL»**

de la tràgica fantasia que la imaginació humana puga, no ja crear o concebre, sinó ni tan sols admetre i acceptar”.

Maeterlinck i l'escola del XIX han identificat la natura amb la vida, i la vida amb una finalitat voluntària; han imaginat una intel·ligència universal de fins i de mitjans acompanyant la marxa del gènere humà fins les pròpies metes. Han inventat, és cert, una mitologia de la natura, per no poder prescindir de la mitologia, és a dir, d'una garantia còsmica que prestara suport a la llibertat humana. Per tant, és Maeterlinck un divulgador científic? Els seus llibres il·lustren amb dades reals la vida dels insectes, les plantes o l'univers i intenten desembarassar la moral humana de l'abús antropocèntric de la natura. Si professa,

com assenyala Gide, un cert antropomorfisme, el millor seria respondre a la seua diatriba amb les pròpies paraules de l'autor: “No portem més lluny del que és raonable el temor a l'antropomorfisme, ja que tot es reduiria a mecànica i a química, i no quedaria lloc per a la vida pròpiament dita, per a la vida que dóna el seu insospitat desmentiment al determinisme millor presentat. No ens apressem a declarar que tot és incoherència, estupidesa i automatisme. Pensant així, què quedaria de la major part dels nostres actes i de les nostres virtuts?”. ☺

Rebeca Romero Escrivà. Estudiant de periodisme, Universitat de València.